

ՍՄԱՅՆԱԹՈՍԱԿԱՆ

ՔՐԵՆԻ ՄԷ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԴՈՒՍՆԵՐ ԴԻԹԻՒՄ

Ժամօթ նայալան Պ. Պ. Քիթլի երկու նշանաւոր-
կութիւններ ընդամենութիւններ նշանաւորական է գեր-
մաներէն թերթներու մէջ, գործող նախկին կը նամակները
ծանօթացնեն մեր թերթըրդը. թարգմանութիւններ: Այս
երկուքիւ կը կրնայ ուրիշներ ալ, որոնք մին նշանաւոր-
ական է նոյնպէս ծանօթ նայալան է. Հիւլալման: ՆՈՒՄ:

Ն.

Նորոգումն աղայից Ս. Խորանկաղայ: *

«Եւր գիւտ մ'որ Տին Տայերէն մասնագրու-
թեան պատմութեան եւ ի վերջոյ նաեւ Հայոց եւ
կեդեղական եւ արտաքին պատմութեան հետեւ
Տինական նշանաւորութիւն ունի, բայց է մօտեւոր
Փարիզի Տայագետն Ս. Գարիէր: Արդէն Ս. Կու-
շմիտի իւր վերջին եւ այն իրեն մասնաւորէն քիչ
ըլ յառաջ լայն աղանձ Մովսիս խորանկաղայ նկատ-
մամբ բայց քննութեան մը մէջ (Encyclop. Brit.
ed. IX, tom. XVI, p. 861—863.) այս մասն-
ագրին առաւանտն ըլլայ Տպատման էր, սակայն
իրեն աղանկոյցը Տնօրոյն չէին բուրդոյն: Արդ
Գարիէր յայտնած է գտնել նոր կուտան մ'որ բու-
ժանդակ ինչդերն է նպաստ կարծեաց Կուշմիտի
պետի որոշէ, կամ՝ կրնանք արդէն ռոմլ՝ որոշած
է: — Յիշեալ գիտնականն այն զարմանալի դիտու-
թիւններն ունեցած որ Մ. Խորանկաղայ Բ. զորոյ
24-րդէն «Ս. Սեղեմաստիկ Վարդ» Տեառնու-
թեան յօդուած է: Գարիէր է սկզբան կը
կարծէր թէ Խորանկաղայ այն «Վարդ» յօդուածն
գործածած է, ուստի եւ կը Տեառնուած — որով-
Տեառն Liber pontificalis քորոյ վրայ Տիւլէնի
քննութեանց Տաճարան վերջոյ լատիններէն
սկզբնագրերը Տաղիւ Ե զարուս վերջերէն կրնայ ըլլայ,
ուստի եւ յօդուածն թարգմանութիւնը յամենայն
դէպ աւելի կրտսեր ըլլալու է, — թէ Խորանկաղայ
Հայոց Պատմութիւնն ամենին կանուխ Ձ զարուս
կրնայ գրուած ըլլալ: Գարիէր իւր այս գիւտը Տա-
տարական Վերնա Տաճարական Տայերէն
«Հանգիս Եւրոպայ» թերթին 1892 տարւոյ Օգոս-

տոս ամսոյ թիւոյն մէջ (Թ. 8, էջ 253—253) աւ-
ռոնց գտնաւորել կրնալ որ իւր գիւտը նոր եւ
բուրդոյնն անհնարելի կերպով լուսնն պիտի գտնէր:
Վասն զի Տաճարականութիւնն արդէն բանի մ'որ
ետքը Պր. Նարայ մտադիր բաւ զինքն որ Ս. Սեղ-
եմաստիկ Վարդ Տին Տայերէն թարգմանութիւն
մը կը գտնուի ձեռագրոյ մէջ: Գարիէր այս թարգ-
մանութեան Տայերէն բնագրին որ Վերնաւոյ
Միսիստիան, Հարց գրաւորան չորս ձեռագրոյ մէջ
կը գտնուի, Տաճարանոց նոյն տեղ Հոկտեմբեր ամ-
սոյն: Համեմատութեան Տեառնութիւնն այն եւ-
րոպ. որ Խորանկաղայ ոչ թէ յօդուածնն՝ այլ արդէն
Տին Տայերէն թարգմանութիւնը ճանչցած եւ ծոյր-
աբար ըրած է: Այս նոր գիւտին վրայ տեղեւո-
թիւն տուաւ Գարիէր երկրորդ յօդուածով մը նոյն
«Հանգիս Եւրոպայ» թերթին մէջ (Թ. 12 Գեղեւ-
1892, էջ 578—589) ուր ընդարձակօրէն կ'աղա-
ղացնէ այս կրկին նշանաւորութիւնը՝ թէ Մովսի-
սիս խորանկաղայ ճանչցած ու բործածած է Ս. Սեղեմաստի-
կ Վարդը հայերէն թարգմանութիւնն, եւ այն՝ արդէն
ընդհանրապէս յիշու, որ միայն Տայերէնն մէջ կը
տեսնուի եւ ոչ նաեւ լատիններէն, յօդուածն կամ
ատարներէն բնագրոյ մէջ:

Գարիէր Տնած այս Տեառնութիւնն Տան-
դերմ այն եզրակացութեամբ՝ որ ասոր կրուած են
Մ. Խորանկաղայ Հայոց Պատմութեան յօդուածն
ժամանակին նկատմամբ, մեզի անհնարելի կ'երեւան:
Արդէն Բ. զորուս յիշատակու ընդհանրապէս
թիւն Տաճարին անկարելի պիտի ըլլայ անշուշտ:
Ասով որոշուած կ'ըլլայ նաեւ Տարագրութիւնն
կամ առաւանտն ըլլալն այս գրքին, որուն բովան-
դակութեան բոլոր տնն աւ գոյնը Ե զարէն ըլլալ
կ'ուզէ:

Ասով ժխտուած ըլլալ Հայ եկեղեցւոյ Ե
գարու Հայոց մէջ յարգուած Մովսիսի խորանկաղայ
պատմական անձնաւորութիւնն, այլ միայն ցու-
ցուած՝ որ այն պատմական Մովսիսն չի կրնար գրած
ըլլալ զՊատմութիւնն եւ զՎերնաՏարութիւնն,
որ իւր անունը կը կրէ: Իսկ իրենց տրուած թարգ-
մանութեանց (Եւրոպայի Գործիկն եւ Սուս Կա-
լիսթիներէն) իրեն ըլլալն կամ չը նորադոյն քննու-
թիւնը պէտք են յերեւոյն Տանել:

Մասնաւորապէս Տեառնըրբական է այն՝ զոր
Գարիէր իւր երկրորդ յօդուածին վերջեր յառաջ
կը բերէ: Սեղեմաստիկ Վարդ Տայերէն թարգ-
մանութիւնը ամէն ձեռագրոյ մէջ Սոկրատայ Եւ-
րոպայի Պատմութեան Տեառն կրուած է, եւ թէ
այս այսպէս էր արդէն Թ. Գարուս՝ յայտնի է նոյն
գարուն զորոյ Կրկին Պատմութեան մէջ ծանօթութե-
թիւնն: Արդ Թ. Ե Թ. Գարու Պատմութիւն՝ Ասոյն
Սոկրատայ թարգմանչին անունը կու տայ, որ էր
բայ իւր վկայութիւնն՝ Փիլիպ Տիւրակայի, որ է
գարուն զորոյ: Արդեւք Ասոյնպէս այս ծանօթութե-
թիւնը պիտի տայ մեզի այն Տեառնը, որուն վրայէն
երթալով կ'ընդ-Մովսիսիս բուն անունը գտնել
կարենանք: Վասն զի անտարական նորանկաղայ
է այն որ Փիլիպ Տիւրակայի ալ այն գաւառն է կը սեր-
ուր կ'աւանկուի Մ. Խորանկաղայ Տայերէնը, Տա-
րուսներէն Եւրոպայի Տարուն գաւառն: Այն՝ որ Փի-
լիպ իւր գիրքը գրած է Տարմանաւ Կամարական

* Ի Թերթին Theologische Quartalschrift (Tü-
bingen.) 1893. Heft II, pp. 350—51: Այս նշանաւոր յառաջ
սա փոքրիկ դիտողութիւնն ալ կրուած է. «Եւրոպայի
Տարուն անվանական թերթին վրայ նոյն մասնաւոր-
ագրութիւնը Տիւրակայ Տնայաւոր նոր գիտնով մալ: Ու-
սուցականն Պրակտիկ (Brakke) Ի Պոմ Լաուի (Laos)
նշանաւորական գատան ձեռագրոյ մէջ Թ. Գարուս
Ստուտարտն ձեռագրի մը գտած է, որ Կորնթացոց Գ.
Թիլիպ լատիններէն թարգմանութիւնը կը ընդմիջակէ
նման այն ձեռագրին, զոր Գործէ գտաւ Ի Միլան: Պրակ-
տիկ այս երկրորդ լատիններէն բնագրը կը նշանաւորէ
«Ստուտարտական Մատմական», Թերթին մէջ
(Theolog. Literaturzeitung, 1892, N. 24): Լատին թու-
գրիկ կը տարցնէ Միլանիսը, զսո որով վերջոյս երկու
մեծ աւակաւ տեղեւոր կը լծողուն առաւելով: Աւելի Կա-
րնուել է երկու բնագրաց նոյնքին աղերքը, զան զի կ'ը-
նկալ թէ — զոնէ այս աղերքութիւնն ունեցած եմ
ստղին անգամ — երկու անկախ թարգմանութիւններ
մեր առջեւ կը դնեն:»

Ներոն իշխանի որ «պատրիկ» էր Լայոյ 690ին* (Չափանա, Բ. 375) ճշգիւ ինչպէս Մովսէս ալ իւրեն գիրքը դրած կ'ըսուի Տրամանու Սահակոյ Բագրատունւոյ որ «մարգարան» էր, և այն վերջապէս՝ որ Մովսէսի պատմութեան մէջ կ'անմարտականաց մատուար մտադրութիւն մ'եղած է եւ երեք անգամ (Բ. գլ. իր, իր եւ կզ) այս իշխանական տան յատուկ պատմութիւն մը կ'ըզել կը խոստացուի։ — Այժմ ամենէն յառաջ Տարխաւոր է որ Փիլիքի Տիրակալացոյ թարգմանութիւնը Տրագարակ ելլէ, եւ այն ատեն պիտի երեւայ թէ այս գիրքը ունի խորհրդացոյ այն յատուկ ոճն, զոր գծուար է որանալ»

ՓԵՐԹԵՐ

Բ.

ՊրահաՄատրիարթ իւր Ստոյն կայիթ/մենայ**

(գրեց Է. Յակ. Վ. Տաշեան, Մոխթ. Ռոյտնէ. Վիւննա, սպ. Մոխթ. 1892. Դ. ճ. 272 էջ 80:)

«Այս գրութիւնը Վիեննայի Միթիթ Թանգարհարապիւնի սկսած է Վաշայի Մատենագրարին» Ե Տատորն է։ Ինչպէս միւս Տատորը այս մատենագրարանի, այս գործին ալ աշխարհաբար Տայերեն լեզուադրուած է. բայց իւր յորինմանակալ (systematique) ճշմարտ գիտնական կազմութեանն եւ Տեղինակին Տիմանական գիտնականութեան պատճառաւ արժանի է Տայ ազգէն դուրս ալ աւելի ընդարձակ շրջաններու ծանօթանալ։

Գրքին արտգործ գրութեան բովանդակութեան Տես բոլորովին միասուն չէ։ Վասն զի Տեղինակը՝ ճիշդ խօսելով՝ միայն Տայերեն Սուտ-կալիթ ենէր կը քննէ, այսինքն յունարէնէ եղած այն գրութեան Տին Տայերեն թարգմանութիւնը։ Սակայն առաջին գլխուն մէջ (էջ 1—19)՝ որ «Ստոյն-կայիթ ենէր գիրքն ընդ Տանրապէս» կը քննէ, մեր առեւն կը զննէ Վաշեանի գիրքը զորոցին նկատմամբ եղած բովանդակ մատենագրութիւնն՝ Տրագարական եւ արեւելեան լեզուներով։ Այս գլուխն, որ բայց ի Տայ Տրագարականութիւններէն՝ կարգաւ յիշուած ու խօսուած են գերմաններէն, գաղղիներէն, իտալներէն եւ անգղիներէն Տեղինակները՝ Նայման գիտնականն Միւնխենի «Գիտնական Բայտարարութեան» (Gelehrte Anzeiger) 1844 տարւոյ մէջ եղած յօդուածին սկսեալ մինչեւ Նոյեմբերի «Բուսման-իւրութիւնը Պատմութեան Վիպաղ Վաշեանագիր» Վիեննայի Գիտութեան չեմարակն Տիւտաական գրոց մէջ (1890), եւ այս ոչ թէ եւրոպական, այլ

արեւելեան եւ այն լիջ ժամանակի ի վեր գրական լեզուի զարգացած բարբառով մը գրուած, — այս գլուխը կ'ըսեմ, շատ յարմար է ցուցնելու այն նշանաւոր գիրքն, զոր մասւոր առարկային վրայ փոքր Տայ ազգը գարեթ ի վեր գրած է արեւելեան ազգաց մէջ։

Միւս գլուխները Սուտ-կայիթ ենէնի Տայերեն թարգմանութեան վրայ միայն կը խօսին։ Կարգաւ կը քննուին այս գրքէն եղած կոմմենթ ուրիշ Տայ մատենագրաց քով՝ այնպիսի ընդարձակութեամբ եւ Տիմանականութեամբ որպէսզայժմ ապաքննեմք մ'ալլէ եղած։ Այսուսուսմանորթ ինչեւ Տանուած ապաշով եղարկացութիւնն այն է որ Վաշեանագիր վարուց այս յունական գիրքն արդէն Ե գարուն Տայերենի թարգմանուած էր։ Ասկէ զատ կը խօսի Տեղինակը ձեռագրաց պատմութեան, թարգմանութեան լեզուական որդիասկ թեան եւ ի մասնաւորի անոր յունական բնագրին Տես ունեցած յարաբերութեանց վրայ։

Մատենագր Տեարաբերութեան արժանի են երկրորդ եւ երրորդ գլուխներն, վասն զի անոնց մէջ խօսուած նիւթերը սերտ կապակցութիւն ունին նոր ժամանակներս զարեւող յուզանք ինչոյ մէջ Տեա՛ թէ Մովսէսի խորհրդացոյ Պատմութիւնն արդեամբը գործ է Ե գարուն պատմական Մովսէսի թէ յետոյ ապրող սուտանուն Տեղինակին մը։ Զատնից գիտուած է որ Պատմութեան Տեղինակը Վաշեանագիր Վաշին առած է ոճոյ օրինակ եւ մասամբ անոր ոճը կերպրական ընդօրինակած է։ Զնաւորին քննութեանց այս արդեւնքը կը Տատատէ Տաշեան կարգ մը նոր ինքնագրաւ գիտողութեամբ, եւ վերջապէս այս եղարկացութեան կը Տատնէ թէ «Խորհրդացի շատ յաճան գործածած է կայիթ ենէր գիրքն իբր օրինակ զեղեցիկ գրութեան. եւ երկրորդ՝ խորհրդացոյ կերպրած Տայ օրինակը ճշգիւ նշն է մեր արդի բնագրին Տեա՛ն» (էջ 55)։ Ասկէ զատ կը ցուցնէ Տեղինակը որ այս թարգմանութեան, — նաեւ Մովսէսի կայմունքն իսկ Տրագարական — արդէն Ե գարուն կար։ Արդ թէ ընդունինք նաեւ Տեղինակին երրորդ կարծիքն ալ, այսինքն այն որ խորհրդացոյ Պատմութիւնը գրողն էր նաեւ թարգմանիչն Ստոյն կայիթ ենէր (էջ 70 են), այն ատեն Մովսէսի Պատմութեան Տրագարակ կամ ոչ Տարագաւ ըլլալն ինչորթ վերջնականապէս որոշուած կ'ըլլայ. այն առան Պատմութիւնն է Տարագաւ։ Սակայն այս երրորդ կարծեաց մէջ՝ այն թէ Մովսէս թարգմանած է զՍուտ-կայիթ ենէն, չե՞մ կրնար Տեղինակին Տամախտ ըլլալ եւ զայս արդեամբը ապացոյցուած նկատել։ Մասնաւոր թէ ինձի կ'երեւայ թէ այն լիջնաց գիրքն՝ որ Պատմութեան Տարագաւութիւնը կը պաշտպանէին, Գարեթի նոր գիտաբուն օտարի թարգմանութեանն, եւ պէտք էր որ բոլորովին ակնյանդիման ապացոյցներ առջեւին ըլլային որպէս զի ցուցնեն թէ Պատմութեան Տեղինակը թարգմանած է նաեւ զՍուտ-կայիթ ենէն։ Զեարգ եւ իցէ՛ ինչորթ գեաւ եւս վերջնականապէս վճռուած չէ, եւ Տեղինակին այն քննութիւնը որ Սուտ-կայիթ ենէնի թարգմանութեան ժամանակին վերջնագոյն կէտը կը զննէ 486 տարին

* Այս ամօթի մտադիր կ'ընենք որ Թերթի Յուսիս Թուոյն մէջ (Համդէս Ամս. 1893, Թ. 6, էջ 186) Գալիլեո յօդուածն Տայ թարգմանութեան մէջ անմտադրութեամբ գրուած է թէ Ննսուս պատրիկ «երկրորդ քառասուն տարի կառավարեց» որուն սխալ ըլլալն արդէն խորին միւս մասերը կը ցուցնեն, եւ զոր պէտք է ուղղել «չորս տարի», նոյն միջակայն ուղղուի Ե նաեւ յիշեալ յօդուածին զբոլորի ծնով զեպծ Տրագարականութեան մէջ. («Նորագոյն Աղբնք Մ. խորհրդացոյ», Վիւննա, 1893, էջ 43:)

** Այս անսանի ի Թերթի Նորագոյն Litterarische Rundschau, 1898, Nr. 4, p. 107—108:

(էջ 77)՝ ի Տարկէ Մովսիսի ինդրայն մէջ իւր բռնած
զրից հետեւում թեմայ՝ իրենց արժէքը կը պահեն։
Եթէ է տանն առնու հեղինակն իր գրքին
այն մասերը՝ որ թարգմանութեան փամփուստին եւ
Մովսիսի ինդրայն հետ կապ ունին, գերմաներէն
թերթի մը համար փոխադրել, անշուշտ չնորհա-
կալու ընթերցողաց շրջան որ պիտի գտնէ։ Եւ թէ
9. գերմաներէն գրական լեզուին լեզուին կը տիրէ,
ըստ բառականին ցուցնցած է իւր մէկ ուրիշ՝ գեր-
մաներէն գրութեան անսովորաբար թեմայ մը՝ Աբ-
գարու Ձրուցին փայլ. (Zur Abgar-Sage)։
Թիւսիսիմիւս. Գ. Փէթթէր

Գ.

Մայր Յոցացի Հայերէն Ծնոցարդը ճրատարակեալ
ի Միլիթի Միտաք. *

1. Հոտր. Ա. Տետր. Ա. Յոցացի Հայերէն Ծնոցարդը
պայտարական Մատենադարանին ու Վիեննայ. (Ը նո
49 էջ)։ — 2. Հոտր. Ռ. Տետր. Ա. Յոցացի Հայերէն
Ծնոցարդը արքեպիսկոպոսական Միտենադարանին
(Ը նո 37 էջ)։

“Միւրաքան հայկական ասանքը մշակութիւնն
յառաջ զգեստաբարձր Ս. Ղազարու Միլիթ արեւանց
ձեռքէն, նորագոյն փամփուստներ Վիեննայի Միլի-
թ արեւանց ազնիւ միջոց թիւն մը սկսած են իրենց Վե-
նետական եղբայրացեաց հետ, եւ այն՝ յաւելու-
թեամբ։ Այս եռանդը կը ցուցաբերէ որքան միայն
իրենց ամառաթերթին մէջ (Հաւաքեալ Ամբարներ) որ զիտ-
նական յօդուածներ կը հրատարակէ կանոնաւորապէս,
այլ նաեւ գերմաներէն թերթի երեսն մէջ (ինչպէս
ի թերթին Wiener Zeitschrift für die Kunde
des Morgenlandes) եւ առանձին հրատարակուած
գրքերով. (Հմտ. Ուսումնասիրութիւնը Ստոյն-
կալիսթ ինչպէս, Վիեննա 1892, հայերէն)։ Ասանցմէ
զատ այժմ՝ ձեռնարկած են՝ ընդարձակած առաջ
մանրամասն ցուցակ կը հրատարակէ ծանօթ ամէն
հայերէն ձեռագիր հաւաքարկը մտնելու եւ
ձեռնարկը, որով ցոյց տալու տեսած են այն եր-
կու տետրերը, որոնց վրայ այժմ կը խօսինք, միւս-
գեւա յաւելուած արժէքներ պիտի բովանդակեն Գե-
թերայրիկի, Անդրոնի եւ Հռոմի ձեռագիրը, ջո-
րոնք պիտի ցուցակագրեն ուսումնական Մատ. ի
Գեթերայրիկի, Ղարաբաղի վրդ. ի Մանչէսթըր եւ
Միլիթի արժէքներ վրդ. ի Հռոմի Աւերբոք եւ երկու
խօսել այս հրատարակութեան գիտութեան հա-
մար ունեցած արժէքներ եւ նշանակութեան վրայ.
Եւստանք միայն որ ձեռնարկութիւնն իւր բովան-
դակ ընդարձակութեամբ ինչպէս որ ծրագրեալ
է, արեւմտեան եւ ի փամփուստին ի զուգի ելլէ՝ յո-
գուտ գիտութեան եւ ի պարծանաւ հրատարակչաց
եւ հեղինակաց։ Ուստի երբ մէկ կողմանէ այս կա-
րեւոր գործոյն առաջին տետրակաց լոյս տեսնելն
ուրախութեամբ կ'ողջանանք, մտադիր կ'ընենք որ
մէկ կտոր մը մէջ բազմակ է որ պիտի գտնուի յօդու-
ածին Յոցացիներ կը հրատարակուին աշխարհաբար
գրուած հայերէնով, որուն վրայ կ'աւելցուի ձեռա-
գրաց համառոտ ստորագրութիւնն մ'երազական

լեզուաւ։ Այսպէս Վիեննայի արքունի մատենա-
դարանին ձեռագիրը նկարագրուած են գերմանե-
րէն լեզուաւ չորս էջի մէջ, իսկ հայերէնը 41 էջ եւ
այն (չնորհալուութեան արժանի) անուանց ցու-
ցակով՝ 47 էջ։ Հակառակին ըլլալու եր ցուցնենք
եւ ուղագոյն կ'ըլլար ապագային ալ այնպէս ընել,
վասն զի աշխարհաբար գրուած իր լեզուն (արեւմտա-
կեալ լեզու) մ'ընչպէս նոր-յունական գրաւոր լե-
զուն) միայն կրթեալ Հայոց մէջ տարածուած է եւ
չի կրնար ընդարձակ շրջաններու մէջ ծանօթ կան
ըլլալու պահանջն ունենալ, մանաւանդ որ միջոցներ
ալ կը պակսէին զայն սորվելու։ Ուստի ապագային
մանրամասն ցուցակները (եւ ոչ միայն համառոտա-
թիւնը) միայն եւրոպական կամ գտնէ նաեւ եւրո-
պական լեզուաւ մը գրուելու են, վասն զի ամառք
նաեւ Հայոց եւ Հայագիտաց շրջաններէն ալ դուրս
հետաքրքրեալներ են։ Եւրոպական լեզուներով յա-
պիտի ընդարձակ ցուցակներու համար անշուշտ կա-
րելի պիտի ըլլայ գիտական ընկերութիւններէն
նպաստ գտնել։ Միւրաքան ինչպիսի մ'ալ. աղօթք
այն եւրոպական լեզուն՝ որով ուսումնական Մատ.
իւր ցուցակը պիտի գրէ։ Ուստի նաեւ պիտի ըլլայ
Անշուշտ մը։ — Գալով առաջինայ երկու ցուցակ-
ներուն, ամենայն ինամով յօրինած են ամառք
Տաշեան եւ Գալմէքեաններն (որ Wiener Zeitschrift
für die Kunde des Morgenlandes թերթի Գ եւ
Ջ հատորը ընթերցողներուն հոգով թեմայ ծանօթ
են)։ Հեղինակը ալ կը խոստովանէ որ ստորագ-
րուած ձեռագրաց մէջ քիչ են գիտնական արժէք
ունեցողները։ Բայց ի Տարկէ կրնայ այս կամ այն
բան աւելի յարգի գտնուիլ քան որչափ այժմ
կ'երեւայ։ Կը բաղձամ մտադիր ընել Վիեննայի
Թիւ 3 ձեռագրին (որ “հայերէն-թատարներէն”
բառգիրք մը, երբայական անուանք մեկնութիւնն
այլեւս լայն բառացեակներ կը բովանդակէ) մէկ
թղթին որ լեզուագիտութեան անհետաքրքրական չէ։
Այն տեղ կը բովանդակուին (էջ 172 եւ) 36
պարսկերէն բառեր հայերէն մեկնութեամբ, որոնց
առաջին երեքը յիշուած են՝ ամբարտաւ, Բաշաշտ,
Բոնդ, երեքն ալ եղինէն։ Վերջին բառն ուղղու-
թեամբ կը մեկնուի՝ 1) անառախտ եւ 2) զոգ Է-
զանց։ Երկրորդը Բաշաշտ կը մեկնուի “մեղաց
բառարան”։ “Մեղաց” պարսկերէն կ'ըսեն, bāzā,
պահ. bāzāk, որ կրնայ եղած ըլլալ փե. bāzāk,
bozak (հմտ. vērkan = var(h)kan)։ “բառա-
թիւնը” պարսկերէն patiti կ'ըսեն — զենք
patiti, աստի “բառաթիւնն մեղաց” — հին պարս-
կերէն bāza-patiti — հայերէն Բաշաշտ (իբրեւ
պարսկերէն փոխառեալ բառ)։ Կարծեք որ այս
երկու էջերը հրատարակուին ։

Հ. Հոյիգ ԵՄԻՆ

Գ.

“Որ օրինակն ցոյցուի, ի յիստի լեզուս.

Հոտր. Հ. Գրիգ. Վ. Գալմէքեաններ։ Վիեննա, 1893.
Ը էջ 111։

1. * “Բաշաշտ-Բոնդ” քերթ մը։ — Այստեղէ

* Լոյս տեսած ի Թերթին Literarisches Central-
blatt, 1892, Nr. 43, p. 1626-7. Այս քննադատութիւնը
հրատարակած է նաեւ “Ար մ ա գ ա ճ ա ղ”, 1893, Թ. 136։

* Վիեննայի ամենօրեայ Թերթին N. F. Presse 1893,
N. r. 10336. (23 Յունիս՝ Առաւօտաներթ)։ Աւերբոք 46

Միջխորտան Միաբանութեան սպարանէն, որ հռչակարար է մանաւանդ իւր արեւելեան լեզուային տպագրութեան բազմակողմանի լծամբ, լրջ տեսնում է մաները շեղողապի գործը մ'որ յիսուն լեզուաւ թարգմանութիւններ է առաւել իջ բովանդակէ, եւ որ նոյն տպարանի արեւատակերտ առաւելութեան նշանակաւոր «լուրի-գործոց» մէջ է Միաբանութիւնը գործը հրատարակած է իբրեւ նախը յիշատակայ Երեւելեանի Լեւոն ԺԳ. Բ. հանուայտեպի է եւ անոր նուիրած: Երեսուն լեզուաթարգմանուած է Ս. Եովհ. Ոսկերեանի Պատարագէն աղբթմ մ'ընդհանուր եկեղեցւոյ համար եւ թարգմանութիւնն առ հաջորդի իւրաքանչիւր լեզուի նշանաւոր լեզուագէտներէ տրուած են: Երեսունը սկզբնազերէ թարգմանուած է ամեն եւրոպական եւ բազմաթիւ արեւելեան եւ շատ մը հին լեզուներու: Աւստրոյ Պետութեան լեզուներէն էր գտնեցը թարգմանած էր գերմաներէն, հունարեանի, իտալերէն, լեհերէն, բուլղարերէն, խուալաթերէն, սերպերէն, սլովէներէն, առանհէ երկէ: Գործակցաց մէջ էր յիշուի Արքեպիսկոպի Եովհ. սեփ, որ հողացած է հունգարերէն եւ բուլղարերէն լեզուաց թարգմանութիւնը: Հին լեզուաց թարգմանութեանց մէջ յիշուի է գոթերէնի՝ զոր հողացած է Փրոֆ. Մ. Ն. Նիլենի Ի Վիեննայ եւ բրաշայական՝ Փրոֆ. Կ. Պրեւէ Ի Վիեննա, աստուհրտերէն՝ արաբերէ խաչհայկան Փրոֆ. Կ. Պրեւէ Ի Վիեննա: Տաղերէն խաչհայկան Փրոֆ. Կ. Պրեւէ Ի Վիեննա: Տաղերէն ու պարսկերէն թարգմանած է Պարոն Օթթոկար Էլեիզա Ասեւսը, լինիերէն՝ Տր. Պ. Փալեպ: Կայ նաեւ թարգմանութեան զոր մ'ընդհանուր համար կամ միշտակի՝ անոր հիւանդն՝ Յ. Մ. Էւսիերէ: Գրքին մէջ բաց է գերմաներէն եւ լատինական տառերէն իր գտնուի ին հետեւեալ լեզուաց տառեր՝ յուսարեն (երկուշտագին եւ անոր), հայերեն (հին եւ նոր), վրացերէն (հին եկեղեցւոյ), լատին լեզուաւ եւ նոր վրացերէն), արաբերէն, կիւրդերէն, առանհէ, սերպերէն, եբրայեցերէն, ասովերէն, ճննարեն, եթովպացերէն եւ ամհարեւերէն (Մեծախիւսի արժամ գլխաւոր լեզուն) եւ անանիկիտ: Հրատարակութիւնը հողացած է Միաբանութեան Միաբանութեան անդամաց մին՝ Հ. Գրիգորիս ԱՊԵ. Գալեթի արեւմտեան: Ամեն տառերու տպագրութիւնը շատ մաքուր, որը ու պայծառ է, եւ գործը շեղող տպագրութիւնը նշանակաւոր է: Չիբարայի աշխատահանգի ինքն արժանաւոր առաւելայ մը կ'ըլլար գործը, ուր առաւելաւ տպագրութեան անշուշտ կամ պատուի պիտի բերէր:

2.* «Այս գործքն յիսուն լեզուաւ տպուած է մին է ընդ Հանսուք եկեղեցւոյ: Մեր թեր-նախնութեաց համարին մէջ համառօտիւ միայն տպուած էինք այս գործքին լոյս տեսնելը, որ

Համարինը յիշատակել որ շատ ուրիշ երոպական թերթեր խօսած են զրքես վրայ գովութեամբ. օրինակի համար N. Wiene Tagblatt (1893. Nr. 181), Fremdenblatt (Wien, 1893, Nr. 167.) Frankfurter Zeitung, 1893, Nr. 173, The Echo, London 1893, Nr. 7654, Revue critique, 1893, Nr. 29—30 և The Methodist Record. 1893. Nr. 1858

* Աւստրիոյ տպագրողաց եւ ծովիչնիրու ընկե-
րութեան բերան եղող շաբաթաթերթէն՝ Oest.-ungar.
Buchdrucker-Zeitung. 1893 Nr. 26.

Թեթիվ ճշտադրված էին զին ժամանակ յայտն ճշտաւ մեր ժամը, այնպէս որ ստով շրջադրք մաւ նրաման խօսիլ գրքին վրայ՝ ինչպէս որ պատշաճ էր գրքին այն նշանակութիւնն համար՝ զոր ունի իրեն տաւանակարգ աղբիւրք տպագրութեան արտաւանք Գործին լոյս տեսած է Միխիթարեան Միաբանութենէն լիմամով ճ. Գրիգորի մը. ի Գաւէճեանութեան, եւ Միաբանութեան տպագրութեան մէջ տպագրուած է Գիգրէն է մեծկակ լիմամով, թէ մաւկանն եւ թէ ընդպագանն՝ որով գրքին Մրգաւորութեան Երգիլինին մաթի.՝ մեծ ճաշակ կը ցուցնէր զառաւարտ եւ տառերու բնորոշութեան նկատմանը։ Նոյնն ըսել պէտք է յիշուի լիւրտաւ կրկնուած աղօթքին համար, որոշմ իւրաքանչիւր պարզ սեւ եւ կարմիր գոյնի շրջանակներու մէջ շեղի սեպք մ'ունի։ Գործածուած տառերը՝ մանաւանդ արեւելեան լեզուն, զիւրեղիկ եւ եւ որ ունի՝ Նաեւ տպագրութիւնը գեղեցիկ է յալոյնը ըսել, նկատուով մանաւանդ թուղթը՝ որ (շեղի) տպագրութեան համար գոժուարութիւնը յարուցած ըլլալու է. միայն պէտք էր ինչ ինչ տեղ՝ զոր օրինակ՝ Սանտա-կրիտերենի մէջ՝ շատ ինքա ջուրով թանաղը։ Մասին այս վարդ պատահութեամբ հանդերձ մասնաբաժնէս չէ ինքար առելու տպարանին զանալ ինք վկայութիւնն թէ գործին համար թպագրութեան մէջ ու խաղը յալոյնը թեմար պատահած է։ Եւ Գործածուած մէջ նշանակուի լիւրտագրուած առաւարտ կը գտնուի, որոնց մէջ նաեւ արիւնի մ'ալ Սնտա Պլեմանս որ շուեւերենի թարգմանած է. եւ նաեւ Արքիպիսքոս Եովակիմ. որ հուշարարենին եւ բոլարեն լիւրտա թարգմանութիւնը հոգացած է։ Գիգրէն կողման կարմիր լիմակալով շեղի սակտաւորութեամբ, եւ ի մասնաւորի յարմար է ընծայ ինքուս։

b.

Հանգանակ Հաւատոյ որով փարի Հայ. եկեղեցի:¹
 քանութիւն. գրեց Հ. Յովսէփի Կ. Գալթըման. Վրեման,
 1893, 8° 53:

Այս գրութիւնն և Հ. Գովսեփայ վարդ. ի մայրական վերջէ հրատարակած զորքն եւ իւր պայպիս՝ պէտք և որ աւարտի թեամբ զընդունել ի հարկէ զորքքին ի գրութն լեւելուն օրն այս թուականը կը ին՝ «Հաւասի», Մարտ 1810», որով լսան հանուն գրուած է Ոչ միայն ի զորքի ընդունելուն նիկեական-Վոսմանդանուպուլական Հանգանակին վրայ (Hort, Two Dissertations, II) պէտք և որ անորով մնայի չհերձակելն, այլ նաեւ անձամբ մնացած է քապարիի այն ստեղծ արքայ լըյս տեսնելը։ Աղբիւրքն զլատուրթեան Մկրտութեան Հանգանակին եւ զատուրթ հանունին» (Քրիստափանյան)

* Տես Deutsche Literaturzeitung 1893, Nr. 29, էջ 900: Քննադատն (W. Bonwetsch) աչքի առնելու ունի գործից լատիներէն հրատարակութիւնն (J. Castergian: De Fidei Symbolo quo Armenii utuntur. Wien, 1893. 80 pp. 53.), որուն հայերէնին քիչ յառաջ լսկեննաւ, 1891, 8^ր էջ 49) յոյս տեսած էր:

1869) Գործքին Բ Հատորին՝ որ ի միջն այլոց միեւնոյն Նիւթոյ վրայ կը խօսի (Caspari, Ungedruckte, unbeschachtete oder wenig beobachtete Quellen zur Geschichte des Taufsymbols und der Glaubensregel, Christiana 1869. Հանգանակին բնագիրն երկու գրութեանց մէջ ըստրովին չոյն չէ)։ Սակայն գիտնական Հայրն ուղղութեամբ ծանցանք է որ Կ. Պոլսոյ կոյուսած Հանգանակը 381 թ ժողովքին գործքն չէ, Դարձեալ ուղղութեամբ կը հետեցնէ որ վերջին հանգանակս հայ եկեղեցւոյն մէջ երբեք գործածուած չէ, այլ թէ իրեն հանգանակն անոր շատ մեծաւոր է, Հայ եկեղեցւոյ հանգանակը կը գտնէ թէ հիմնեալ ըլլայ Հանգանակի Մեկնութեան վրայ (ἐξήγησις εἰς τὸ σὺμβολον), զոր հեղինակը փութեական Աթմանասէն կը համարի. (Երկու Գործոց աղբիւրին վրայ՝ տես Caspari, p. 32 ff.) Սակայն հայ եկեղեցւոյն մէջ այն հանգանակն Ձ դարձն յառաջ գործածութեան մօտ չէ, եւ այն ալ Ասորիքէն։ Հեղինակը կը հրատարակէ նոսն. ցայժմ անտիք բնագիրները։ 25-ը կը հարգ գործքն, որչափ ալ ուշ մնացած է ասպարու թիւին, որչափ ալ շարժեցած Հայոց գէմ վեճանակներապի մ'ունի եւ քանի թէ ուրիշ թիւ երութիւններ, իբր աւելորդ նկատել։ Բաղձալի է գտնէ որ այնչափ գծածքն յինքնեան պարտաւոր չին հայ մատենագրութիւնն առեկէ եւս մատչելի ըլլայ հրատարակութեամբք որոնք թարգմանութիւն ալ եւրոպական լեզուաւ ունենան։ յ
Ն. ՊՐՍՆԷԶ

ՆՈՐԱՆՈՒՅ ՄԱՆՆԵՆ ՄԸ

Վշտի մ'որ է երւս մամուլին տակէն, շատ հետաքրքրարան երկարութիւն մը, որ առանձինն ինն կերպով՝ Դրանսիրուանիւյ Կերլա հայաքաղքին վրայ կը խօսի։

Բնական է եկեղեցիքը, որ առաջիկայ մատենան՝ Հունգարիոյ գիտնականաց ու ազգայնոց համար գրուած ըլլալով՝ հունգարերէն լեզուաւ է, — Գիրքը՝ յափշտակել կերպով մը շարագրուած է. ոճն՝ ընթացիկ է ու գիրբնաց, լեզուն՝ ընտիր, բովանդակութիւնը՝ սեղմ։

Ինչպէս ըսինք Հայաքաղքին վրայ հրատարակման միայն ու յաջորդ ճակատն ունի. «Szamosújvár, a magyar őrmény metropolis, irásban és Képekben.» այսինքն. «Կերլա, Հայոց մայրաքաղաքը»։ Ի գիր եւ ի պատկերս,։ Հրատարակողը Արմէնիայի խմբագիրը, գիտնական խաչիկ Սնկոբեանն է։

Մատենագրին նպատակն է, ինչպէս կը տեսնուի, Հայաքաղքին, վաղեմի ու ներկայ վեճակը, պատմական զարգացումն ու յառաջդիմութիւնը՝ դիւրամունքին կերպով իր ընթերցողացն առջն գնէ։ Ուստի եւ Կիրքը Կերլա հայաքաղքին չէ թէ յօրինուածական պատմութիւնը կը բովանդակէ. այլ առեկէ ցեղաբարկան

կերպով՝ քովէ քով բերուած ու կարգաւորուած ստորագրութիւն մըն է։ Այս տեսակէտէն նկատելով՝ մատենագիրը կարեւոր ծառայութեան մատուցած, լաւ գործ մը կատարած է, երբ Դրանսիրուանիւյ ազգայնոց, այս — գիտնաբարպէս ազգաբանական, բայց մէկալ կողմանէ հետաքրքրական կերպով — կրթեալ ու յառաջգնացի փոյթ ընելու աշխատող զաղաքն, անոր ժողովուրդն, իր ընկերական յարաբերութիւններն ու կեանքը — բազմաթիւ պատկերներով զարդարուած — ստորագրեւելու օտարաց ծանօթացնելու ուղած է։

Առաջինը մատենին վրայ, մեղի վերապահելով ընդարձակագոյն ծանօթութիւններ տալը եւ անոր վրայ լիովին զազգայնները տեղեկացնելը, կը շատանաք առ այժմ անոյ միայն, որ մատենին համառօտ բովանդակութիւնն ընթերցողին առջն կը գնենք։

Արդ՝ մատենն երբեմն մաս կը բաժնուի։ — Առաջին մասը՝ Նախապատարաստութեան մ'ետն, յաջորդ գլուխները կը պարունակէ։ 1. Հայոց գաղթականութիւնն ի Կերլա։ 2. Հռոմէական Կայսն (telep) մը քաղքին սահմանին վրայ։ 3. Մարթինուցի գղեակը։

Երկրորդ մաս. Հայաքաղքին անցեալը։ 1. Քաղքին հիմնարկութիւնը։ 2. Կերլայի զինանշանը։ 3. Երկու Արքեպիսկոպոս — Հայապատրիարքի տան կայսրներն ու ազգայնքը։ 4. Հայաքաղքին առաջին ընտրեալ պաշտօնատէրները։ 5. Խաղախորդաց ընկերութիւնը։ 6. Սողոմոնեան ժամը։ 7. Հայ եպիսկոպոսութիւնը։ 8. Հրապարակին մայր եկեղեցին։ 9. Աստուծոյ նախախնամութիւնը։ 10. Հայոց հաւատարմութիւնը։ 11. Միտիմարայ թուղթը։ 12. Կրօնական ընկերութիւններ։ 13. Քաղքին ամենէն նշանաւոր որոշմունքները։ 14. Կայսեր այցելութիւնը։ 15. Եպիսկոպոսական այցելութիւն (canonice visitatio)։ 16. Կնդակը։ 17. Վաճառականաց ընկերութիւն։ 18. Հայ աղետականք՝ Մեծին Նաբուէնի գէմ մըն պատերազմներուն մէջ։ 19. Պատգամաւորութիւն ի Կերլան (Ռուպլուի նկարը)։ 20. Մաղձայցը։ 21. Կայսեր անուան տարեգարձը։ 22. Փերդինանդոս տ'ադէ արքիւդուքը։ 23. Երկրաշարժ։ 24. Հին գիշերապահներուն գիշերան ժամերը նշանակելը (կանչելը)։ 25. Աղէքս. Ռաբիայէլ Ղարամեան։ 26. Դրանսիրուանիւյ միութիւնը՝ ի հայր։ 27. Քաղաքը 1848—49-ին։ 28. Կերլայի պատերազմը։ 29. Ջոհեղեղներ։ 30. Հրդեհ։ 31. Ռաշափառ յունածէս եպիսկոպոսութիւնը։ 32. Քսան տա-